

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Сучасні доктрини права соціального забезпечення»
вибірковий компонент освітньої програми третього рівня вищої освіти
(Право Law,
галузь знань «08 Право», спеціальність 081 «Право», 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення)

за темою № 3: Теоретичні засади методу права соціального забезпечення

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри трудового та господарського права, доктор юридичних наук **Подорожній Є.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Проблема методу права соціального забезпечення.
2. Дослідження вітчизняними науковцями проблемних питань у сфері соціального захисту населення.

Рекомендована література:

Основна

1. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення / В.О. Гончаров: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2011. – 199с.
2. Грищенко, К. А. Правове регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / К. А. Грищенко; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
3. Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2014. 324 с.
4. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія / А. Л. Клименко.— Харків: Юрайт, 2019.
5. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / С.В. Кобернюк. - К., 2014. - 19 с.
6. Кряж М. С. Державна політика забезпечення соціально вразливих верств населення України лікарськими засобами: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 [Електронний ресурс] / М. С. Кряж; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х., 2010. — 19 с.
7. Луцький Р.П. Соціальний захист державних службовців в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Р.П. Луцький; Львівський нац. Університет ім. Івана Франка. - Л., 2010. – 16 с.
8. Малюга Л.Ю. Правове регулювання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Л.Ю. Малюга; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
9. Митько, Я. В. Особливості правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Я. В. Митько; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
10. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 462с.
11. Панченко, Г. В. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Г. В. Панченко; МВС України, Харк.

нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2018. - 15 с.

12. Рунова Н.О. Правове регулювання соціального обслуговування в Україні / Н.О. Рунова: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. – 182 с.

13. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С.М. Синчук. - Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2015. - 422 с.

14. Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2015. 354 с.

15. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. 426 с.

16. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення. Монографія / А.А.Ширант. - К.: "ДІА", 2012. - 192 с.

17. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.05) / НАНУ. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького. - К., 2012.- 16 с.

18. Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців. Монографія / М.М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 272 с.

19. Юрков М.О. Правовий статус роботодавця у відносинах з соціального забезпечення працівників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / М.О. Юрков; НАН України, Інститут держ. і права ім.В.М. Корецького. - К., 2010. — 20 с.

Допоміжна

20. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 жовтня 2011 р. / За ред. к.ю.н, доц. В.В. Жернакова. – Харків: Кросроуд, 2011. – 540 с.

21. Бортник С. М. До проблеми пенсійного забезпечення працівників Національної поліції України / Бортник С. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 2, т. 2. – С. 8-13.

22. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття "соціальне обслуговування" // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне видання / Генеральна прокуратура України; Нац. юр. ак. України ім. Ярослава Мудрого; КНУТШ. – Київ, 2010. – № 12 (114). – С. 107-112.

23. Гончаров В.О. Правові принципи інституту соціального обслуговування // Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – Вип. 113. – С. 226-233.

24. Грищенко К. А. До характеристики рівнів правового регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців / Грищенко Катерина Анатоліївна // Юридичний бюлетень. –2018. – Вип. 7, ч. 1. – С. 210-215

25. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

26. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ від 16.04.1964 р. № ETS N 48 URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

27. Загальна декларація прав людини ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1948 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

28. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України : окремі аспекти// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства Вип. 2 (12) електрон. наук. вид. — 2017 ISSN 2225-6555

29. Клименко А. Л. Зубожіння: причини, наслідки і шляхи подолання : // Проблеми законності (Problems of legality) : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. — Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018.

30. Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення // Право та інновації: наук. — практ. журн./ редкол.: Ю.Є. Атаманова та ін. — Х.: Право, 2016. — № 1. — С. 238-244.

31. Клименко А. Л. Право на соціальне забезпечення у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. — Київ : ФОРМ «Піраміда». — № 1 — 2016. — С. 22-26.

32. Клименко А. Л. Право соціального забезпечення в умовах гармонізації і реформування законодавства: основні аспекти :// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства : Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. — Вип. 1 (15)

33. Конвенція МОП № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками» (1981 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_010

34. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

35. Ляхівненко С. М. Правова природа міжнародних стандартів захисту соціальних та економічних прав засуджених // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корещука В.М. НАН України. — Київ, 2010. — Вип. 49. — С. 590-595. — ISSN 1563-3349

36. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 року: Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 // Соціальний захист: (спецвипуск). — серпень. — 1998. — С. 105–111.

37. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

38. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А.Занфірова, М.І.Іншин, С.М.Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А.Занфірової, С.М.Прилипка, О.М. Ярошенка. — 2-ге вид.переробл. і доповн. — Х.: «ФІНН», 2012. — 640с.

39. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП № 29 від 28.06.1930 р. [ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 09.06.1956 р.] // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП: у

трьох томах. / [упоряд. Е.М. Теличко]. – К.: Основа, 1997. – Т 1. – С. 353–363.

40. Про рівне ставлення та рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками: Конвенція МОП № 156 від 23.06.1981 р. [ратифікована Законом України від 22.10.1999 р.] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 43. – Ст. 2134.

41. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП № 105 від 25.06.1957р. [ратифікована Законом України від 05.10.2000 р.] // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44. – Ст. 1879.

42. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. IV Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) / За ред. В.В.Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 500 с.

43. Рунова Н.О. Джерела (форми) соціального обслуговування: сучасні тенденції розвитку / Н.О. Рунова // Форум права. – 2011. – №1. – С. 859 – 863 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>

44. Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення/ Вісник львів. ун-ту. / Серія юрид. 2011. Вип. 52. С. 234-242.

45. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. Інтернет-видання “Юриспруденція он-лайн” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=311>

46. Тюптя О. Шляхи вдосконалення сфери соціальних послуг в Україні / О. Тюптя, В. Шкуро // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2011.

47. Чутчева О. Соціальне обслуговування: проблеми галузевої належності // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 12. – С. 252-259.

48. Шумна Л. До проблеми принципів інституту соціального обслуговування // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Акад. правових наук України. – Харків, 2011. – № 3 (66). – С. 197-205.

49. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 39 с.

50. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посібник/за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 121 с.

Текст лекції

В науці права соціального забезпечення питання про метод правового регулювання суспільних відносин, що входять в предмет права соціального забезпечення, відноситься до числа найбільш дискусійних.

У радянський час проблема методу права соціального забезпечення українськими фахівцями не досліджувалась. Після отримання незалежності проблематика теорії права соціального забезпечення стала предметом прискіпливої уваги вчених Києва, Чернігова, Одеси, Львова, Харкова, Луганська, Чернівців та деяких інших міст. У своїх роботах вони спирались на праці

радянських та російських фахівців права соціального забезпечення та вчених у галузі загальної теорії права.

Існує позиція, що кожна галузь права має не один метод регулювання, а декілька. Сукупність способів і прийомів у окремій галузі права не створює якогось єдиного специфічного галузевого методу регулювання. У зв'язку з цим метод не може бути самостійним чи додатковим критерієм розмежування права на окремі галузі. Наміри щодо показу корінних відмінностей одного методу від іншого або присвоєння йому назви є безперспективними. Методи є невід'ємним атрибутом предмета правового регулювання і характеризують його якісний бік та відповідають на запитання: як регулюються певні суспільні відносини? Методи права соціального забезпечення – це способи впливу за допомогою певних прийомів на поведінку людей у сфері соціального забезпечення, зокрема, при прийнятті державними органами відповідних юридичних норм, виникненні соціально-забезпечуючих правовідносин та реалізації фізичними особами права на конкретний вид соціального забезпечення в разі настання передбаченого законом соціального випадку. У праві соціального забезпечення використовуються два основні методи регулювання: диспозитивний та імперативний. За допомогою диспозитивного методу в більшості випадків регламентується поведінка громадян, а імперативного – компетенція органів соціального захисту. Правове регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення здійснюється за допомогою таких прийомів, як дозвіл, припис, заборона. Їх комбінація складає той чи інший метод права соціального забезпечення.

В. С. Андрєєв, будучи одним із перших дослідників методу права соціального забезпечення, при дослідженні методу правового регулювання права соціального забезпечення виділив три ознаки, що дозволяють в сукупності характеризувати специфіку методу цієї галузі права:

1) метод пов'язується з особливістю предмета регулювання, всі входні в нього елементи мають аліментарний характер, причому надавати забезпечення зобов'язане держава в особі її органів управління;

2) одним із суб'єктів відносин виступає громадянин або сім'я, а іншим - органи держави;

3) за допомогою цих відносин здійснюється забезпечення за рахунок таких громадських фондів споживання, як фонди для непрацездатних, асигнувань на утримання дітей в дитячих установах, на медичне обслуговування та лікування.

Проте існують різні висновки щодо методу права соціального забезпечення, окремі науковці вважають що він є імперативно-диспозитивним. Галузевий метод поширюється на всі суспільні відносини, що є предметом цієї галузі права. Якщо він стосується певних груп відносин, то говорять про методи правового регулювання окремих правових інститутів. Опираючись на висновки теоретиків теорії права, він до характерних рис імперативно-диспозитивного методу права соціального забезпечення відніс такі: 1) порядок установлення прав і обов'язків учасників відносин у сфері соціального забезпечення; 2) правовий статус суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення; 3) підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення; 4) заходи примусу в праві соціального забезпечення. У

навчальному посібнику автор відмовляється від імперативно-диспозитивного методу і переходить на позиції застосування в праві соціального забезпечення двох методів: імперативного та диспозитивного. Ці два методи використовуються тією чи іншою мірою в усіх галузях права. Як художник за допомогою семи кольорів створює неповторні картини, так і законодавець за допомогою одних і тих самих способів і прийомів по-різному регламентує вчинки людей в окремих сферах їхньої діяльності.

Ознайомившись з останніми науковими дослідженнями відомого теоретика права С.С. Алексєєва, який з багатьох питань змінив свої погляди, Н.Б. Болотіна зазначила, що сучасний розвиток юридичної науки засвідчує поглиблений підхід до цієї проблеми, який виражається, по-перше, у розумінні методу вже як методів правового регулювання, серед яких визначаються два: централізоване, імперативне регулювання та децентралізоване, диспозитивне регулювання. Такі методи визнаються первинними і виступають у різних варіаціях, сполученнях, як правило, з перевагою одного з них. По-друге, було встановлено, що дія механізму правового регулювання окремої галузі права здійснюється через особливі комплекси юридичних засобів, у яких концентрується юридична своєрідність галузі. Такі комплекси є правовим режимом, який визначено як порядок регулювання, що відображається в різноманітному комплексі правових засобів, сполученні взаємодіючих між собою дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які утворюють особливу направленість регулювання. По-третє, звертається увага на таку якість правового регулювання, як рівень його напруги, інтенсивності, яке відображається не лише у переваженні централізованих чи децентралізованих засад, а й у стані соціальної сфери, масової поведінки, в охопленості правом даних правовідносин, у їхній деталізованості, імперативності, жорсткості, насиченості. У зв'язку з цим можуть бути виділені зони інтенсивного і неінтенсивного правового регулювання. Болотіна Н.Б. дійшла таких висновків: 1) правова модель соціального забезпечення будується на поєднанні методу загальнообов'язкового державного соціального страхування і методу державного соціального подання (мабуть, слід було вказати надання); 2) імперативний і диспозитивний способи правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин виступають у сполученні з перевагою імперативного методу. І це зрозуміло, адже саме за допомогою імперативу держава забезпечує дотримання певних соціальних стандартів у сфері соціального забезпечення; 3) у цілому сфера соціально-забезпечувальних правовідносин має бути віднесена до зони інтенсивного правового регулювання, що характеризується високим рівнем юридичної напруги: формалізованістю і чіткою деталізованістю всіх сторін соціально-забезпечувальних правовідносин – установленням суб'єктів, їхнього правового статусу, підстав, умов та порядку надання соціальних виплат та послуг, збору страхових внесків на обов'язкове державне соціальне страхування; 4) межі дозволеної поведінки органу соціального забезпечення визначаються цільовою спрямованістю та визначаються законом; 5) своєрідна суть юридичної конструкції соціально-забезпечувальних відносин може бути визначена як спеціально-дозволений тип правового регулювання.

Щодо співвідношення, з одного боку, між завданнями галузі права та принципами права, а з іншого, – методами правового регулювання, то цей зв'язок виявляється таким чином: принципи права впроваджуються за допомогою методів правового регулювання. Тільки за допомогою адекватних методів може бути досягнута бажана система соціального забезпечення ринкового типу.

Сфера соціального захисту належить до зони так званого інтенсивного правового регулювання, яке характеризується деталізованістю, переважно імперативністю, жорсткістю. У цій сфері практично відсутні юридичні «пустоти», права й обов'язки суб'єктів «притиснені» одне до одного і пов'язані між собою.

Перше. В основі побудови юридичного механізму лежить спосіб сполучення соціального страхування і соціального надання. Цей спосіб закріплений у законодавстві про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У солідарній системі мають місце відплатність і часткова еквівалентність. Система державної соціальної допомоги будується за принципом аліментарності.

Друге. Законодавцем застосовується спеціально дозволений тип правового регулювання (дозволено лише те, що прямо передбачено нормою права), який поєднує дві юридичні конструкції – правомочність (шляхом установлення в юридичній нормі суб'єктивного права особи) і позитивного зобов'язання (покладення обов'язку активного змісту). Зв'язок права та відповідного йому обов'язку має особливе значення для реалізації права особи на соціальний захист. Правомочність, як і позитивне зобов'язання, діють у комплексі норм, що встановлюють межі здійснення права й обов'язку.

Третє. Застосовується сполучення імперативного і диспозитивного способів правового регулювання, проте з перевагою саме імперативного способу. На рівні закону визначається коло суб'єктів соціально-захисних правовідносин; право особи на соціальне забезпечення, державні гарантії для забезпечення цього права; обов'язкові страхові внески; перелік соціальних ризиків (страхових і нестрахових), умови надання соціальних послуг, їх види та розміри матеріального забезпечення; відповідальність сторін тощо. Такі норми не можуть бути змінені за угодою сторін. Це є свідченням імперативного способу правового регулювання. Імператив встановлено не тільки на боці зобов'язальної сторони – органу соціального захисту, а й самих громадян, а також їх роботодавців, зокрема, щодо сплати страхових внесків. Характерною рисою соціального захисту ринкового типу є те, що обидві сторони як уповноважена, так і зобов'язана, несуть як права, так і обов'язки у сфері соціального захисту, а в разі зловживання правом або неналежного виконання обов'язків притягуються до юридичної відповідальності. Поряд з імперативним методом застосовується й диспозитивний метод, проте зона його використання в чинному законодавстві незначна. Передусім диспозитивний метод виявляється в тому, що особа вільна в своєму бажанні застосовувати своє право на соціальне забезпечення або не скористатися ним. Із започаткуванням недержавного соціального забезпечення диспозитивний метод у цій частині системи соціального захисту отримав уже інший статус, його роль значно зросла. Зокрема, диспозитивний метод лежить в основі недержавного пенсійного забезпечення.

Четверте. Застосовується сполучення централізованого регулювання з муніципальним і локальним. Однією з тенденцій у соціально-захисній сфері є муніципалізація соціальної допомоги. Це виявляється в тому, що саме на муніципальному рівні проводяться обстеження домогосподарства і призначення соціальної допомоги або відмова в її наданні, а фінансування допомоги здійснюється шляхом надання субвенцій із державного бюджету України місцевим бюджетам. У рамках недержавного пенсійного забезпечення передбачається формування пенсійних фондів – відкритих корпоративних, професійних, умови і порядок пенсійного забезпечення в яких мають установлюватися у пенсійних схемах.

П'яте. Правове становище учасників соціально-захисних правовідносин є особливим. Соціальний захист переважно здійснюється через зв'язок «індивід-держава». Такий зв'язок зумовлює і специфічність правового становища учасників. Особливість полягає в тому, що суб'єкти хоча й перебувають під впливом централізованого методу, який завжди передбачає субординацію між суб'єктами, проте це особлива субординація і між сторонами не виникає відносин влади і підпорядкування. У цих відносинах субординація обмежується чіткою визначеністю суб'єкта, на якого покладено обов'язок щодо надання особі конкретного виду соціального забезпечення, поведінки сторін.

В одному з останніх навчальних посібників Болотіна Н.Б. уточнила ознаки методу правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту і до них віднесла такі:

- 1) поєднання загальнообов'язкового державного соціального страхування і державного соціального надання;
- 2) поєднання імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного способу, а також централізованого, муніципального і локального правового регулювання;
- 3) застосування спеціально-дозволеного типу правового регулювання (дозволено лише те, що прямо зазначено в законі), за якого право вимоги щодо надання соціального забезпечення належить фізичній особі, а обов'язок щодо надання певного соціального блага покладено на чітко визначених суб'єктів;
- 4) для виникнення соціально-захисних правовідносин необхідна наявність особливих юридичних фактів (юридичного складу), в основі якого – настання певного соціального ризику – події, яка, як правило, не залежить від волі особи (настання інвалідності, досягнення пенсійного віку, тимчасова втрата працездатності, безробіття тощо).

Б. Стичинський не погоджується з позицією тих учених, які вважають обов'язковою ознакою кожної галузі права наявність методу правового регулювання, наділеного чітко визначеними індивідуальними ознаками, у тому числі головною відмінною і, як наслідок цього, специфічною назвою. Такі методи характерні лише для фундаментальних галузей права – цивільного, кримінального. Узявши за основу висвітлені в юридичній літературі критерії визначення поняття методу правового регулювання, він виділив такі ознаки методу права соціального забезпечення:

1. Загальне правове становище суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин. Воно характеризується тим, що між ними немає ні відносин влади чи

підпорядкування, ні відносин рівності. Держава (в особі її органів) виступає зобов'язальним суб'єктом, причому дана зобов'язаність полягає у взятті нею на себе не добровільно, а в силу об'єктивної необхідності для суспільства задовольняти окремі потреби людей за рахунок коштів, які їй належать. Друга сторона правовідносин (громадянин) не несе практично жодних зустрічних зобов'язань матеріального характеру.

2. Загальний порядок виникнення, зміни і припинення правовідносин. Проявляється у тому, що названі підстави вичерпно перераховані у правових нормах. Доповнювати цей перелік на договірних умовах сторони не мають права. Ці правовідносини виникають у силу волевиявлення громадянина, який має право на відповідний вид забезпечення.

3. Характер установлення прав і обов'язків учасників правовідносин. Використовується переважно імперативний спосіб, оскільки в рамках названих відносин мають місце безоплатне користування громадян об'єктами державної власності. Однак певною мірою має місце і диспозитивний спосіб, коли сторонам правовідносин дозволяється те, що передбачено правовими нормами (право вибору одного із видів пенсії).

І.М. Сирота вважає, що аналіз різних стадій регулювання соціально-забезпечувальних і похідних від них відносин свідчить про своєрідність визначення: по-перше, загального юридичного положення учасників цих відносин (їхнього правового статусу, правосуб'єктності); по-друге, юридичних фактів, на підставі яких виникають, змінюються і припиняються правовідносини із соціального забезпечення; по-третє, порядок формування прав і обов'язків суб'єктів правових відносин; по-четверте, способів охорони прав і забезпечення виконання обов'язків.

Метод нормативного регулювання соціального забезпечення являє собою комбінацію імперативного і диспозитивного способів – прийомів регулювання. Імперативному способу правового регулювання притаманний метод влади і підпорядкування, а диспозитивному – метод юридичної рівності. Диспозитивний метод регулювання знаходить своє втілення в такому різновиді, як метод соціально-забезпечувальних вимог і надавань. Метод права соціального забезпечення використовує обидва способи в сполученні з іншими способами – прийомами регулювання: дозвіл, наказ, заборона.

Метод права соціального забезпечення має і свої особливості. Так, громадянин як учасник відносин із соціального забезпечення наділяється не тільки галузевою правоздатністю, але й правом вимагати надання йому конкретного виду забезпечення, а орган соціального захисту населення зобов'язаний надати його на умовах, установлених законом. Це основна схема поведінки учасників соціально-забезпечувальних відносин. Її визначає чітка правова формалізованість поведінки сторін, оскільки всі права й обов'язки суб'єктів правовідносин установлені законом і не можуть бути змінені угодою сторін. За загальним же правилом органи соціального захисту населення, що призначають різні види забезпечення, тільки застосовують норми права, але їх не встановлюють. У зазначених правовідносинах суб'єкти рівні в реалізації наданих їм прав і обов'язків, тому що між ними не встановлюються відносини влади і підпорядкування. Обидві сторони зобов'язані виконати вказівку закону. Рівність

тут виявляється у виконанні волі законодавчої влади, що прагне за допомогою правового регулювання домогтися визначених цілей.

Під методом регулювання потрібно розуміти специфічні способи правового впливу на суспільні відносини щодо соціального забезпечення. Вони залежать від особливостей предмета регулювання і знаходять своє вираження в соціально-забезпечувальних вимогах громадян, з одного боку, і задоволенні цих вимог органами соціального захисту, з іншого, на умовах соціальної компенсації. Тому метод права соціального забезпечення може бути названий методом соціальної компенсації втраченої працездатності застрахованим працівником.

На думку Синчук С.М., метод права соціального забезпечення – це сукупність прийомів та засобів, за допомогою яких держава забезпечує необхідну поведінку учасників правовідносин. До характерних ознак цього методу вона віднесла:

- порядок виникнення, зміни та припинення правовідносин. Правовідносини виникають на підставі юридичного фактичного складу, який містить три елементи – юридичні факти: соціальний ризик; волевиявлення особи – суб'єкта права соціального забезпечення; рішення уповноваженого державного органу про призначення того виду соціального забезпечення, на який претендує особа;

- правове становище суб'єктів правовідносин. Характеризується перш за все тим, що між ними немає ні відносин рівності, ні відносин взаємного підпорядкування. Право на матеріальне забезпечення мають громадяни (члени їх сімей), які самостійно і вільно вирішують питання про необхідність його реалізації. Діяльність органів соціального захисту врегульована виключно шляхом категоричних приписів, тобто вони не можуть на власний розсуд вирішувати, призначати (виплачувати) чи не призначати (не виплачувати) певний вид соціального забезпечення;

- характер установлення прав та обов'язків. Більшість відносин щодо соціального забезпечення мають не договірну природу. Правове регулювання відносин у сфері соціального забезпечення здійснюється в централізованому порядку; умови, порядок, види соціального забезпечення визначаються законами та не можуть бути змінені на рівні договору. Договірне регулювання можливе в рамках конкретного підприємства як на рівні колективно-договірного, так і індивідуально-договірного регулювання;

- засоби забезпечення виконання обов'язків (санкції). Специфіка санкцій, які застосовуються до правопорушників, полягає в тому, що майнове стягнення може бути звернене тільки до громадян, які винні у проведеній перевиплаті їм соціальних виплат. До уповноваженого органу таку санкцію не застосовують. Санкції за правом соціального забезпечення мають правовідновлюючий, а не штрафний характер;

- порядок вирішення спорів.

Пилипенко П.Д. підкреслює, що метод, на відміну від предмета, – це лише додатковий критерій. Він є похідним від предмета, визначається характером суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання, і значною мірою залежить від законодавця, який, фіксуючи у правових нормах різні за своїм

значенням приписи, визначає способи впливу на поведінку людей та інших учасників суспільних відносин.

Пилип Данилович погоджується з тим, що в праві виділяють два основні методи: диспозитивний та імперативний. Імперативний метод найбільше використовується правом соціального забезпечення для врегулювання тих суспільних відносин, що формують його предмет. Для імперативного методу характерним є переважання приписів, а для диспозитивного – дозволів. Спосіб заборон може виявлятися і в першому, і в другому випадках і тим самим впливати на специфіку методу окремої галузі права. Імперативний та диспозитивний методи застосування у поєднанні і є фактично наскрізними для всіх галузей права. У праві соціального забезпечення переважають норми-приписи. При цьому не варто забувати, що предмет галузі формують декілька видів самотійних відносин: соціально-забезпечувальні, соціально-страхові та процедурні. А тому окремі ознаки можуть по-різному проявлятися щодо кожного із них і тим самим комплексно впливати на специфіку методу правового регулювання.

Для характеристики методу кожної конкретної галузі права застосовуються такі додаткові юридичні ознаки, як: характер юридичних фактів, що є підставами для виникнення правових відносин; правове становище суб'єктів правовідносин; характер установлення прав та обов'язків; характер юридичних засобів впливу для забезпечення виконання зобов'язань (санкцій).

1. Характер юридичних фактів, що є підставою для виникнення правових відносин. Проголосивши соціальні права, держава встановлює в імперативному порядку приписи – гарантувати, надати, виплатити, забезпечити тощо і тим самим визначає спосіб реалізації громадянами своїх прав на соціальне забезпечення. Реалізація права на соціальне забезпечення можлива тільки з настанням обставин, незалежних, як правило, від волі людини (людей), так званих соціальних ризиків. Останні є підставою для звернення заінтересованої особи до уповноважених органів про призначення їй відповідного виду соціального забезпечення. Останньою підставою є відповідне рішення компетентного органу.

2. Правове становище суб'єктів правовідносин. У соціально-забезпечувальних правовідносинах правове становище суб'єктів відрізняється від класичного адміністративного варіанту субординації (підпорядкування). Залежним, зобов'язаним суб'єктом є держава та її органи, що уповноважені здійснювати забезпечення соціальних прав громадян. Такий варіант субординації є результатом проголошення державою соціальних прав та здійснення нею соціальних функцій.

3. Характер установлення прав та обов'язків. Установлення прав і обов'язків учасників соціально-забезпечувальних правовідносин відбувається переважно на централізованому рівні, хоча допускається застосування і договірних норм, які формуються як результати соціально-партнерських відносин.

4. Характер юридичних засобів впливу для забезпечення виконання зобов'язань. Право соціального забезпечення не має своїх власних санкцій. Основними способами впливу на порушників соціально-забезпечувальних правовідносин вважаються санкції адміністративної та майнової відповідальності. При цьому заходи юридичної відповідальності застосовуються лише щодо

громадян або щодо їх страхувальників (роботодавців). Для забезпечення виконання органами соціального захисту своїх обов'язків перед застрахованими особами використовуються традиційні методи оскарження дій державних органів і страхових фондів до вищестоящих органів або до суду.

Пилипенко П.Д. дійшов висновку, що метод права соціального забезпечення має імперативний характер, що зумовлений реалізацією громадянами права на соціальне забезпечення та соціальними ризиками, які є основою правовідносин, передбачають підпорядкованість держави та її органів, централізоване, в основному, установлення прав і обов'язків суб'єктів, а також адміністративно-судовий захист порушених прав.

Бойко М.Д. погоджується з тим, що метод правового регулювання будь-якої галузі права характеризується такими ознаками, як юридичний факт, правосуб'єктність і санкція. Юридичний факт – визначені нормами права певні життєві обставини (дії, події), які є підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Правосуб'єктність – юридичне становище учасників цих відносин, порядок формування їх прав і обов'язків. Санкція – спосіб охорони прав і забезпечення виконання обов'язків. Ці ознаки в кожній галузі права мають свою галузеву специфіку. Основною рисою галузевого методу правового регулювання є загальне юридичне становище суб'єктів, їх правовий статус.

Будь-який галузевий метод правового регулювання суспільних відносин характеризується не однією певною ознакою, а завжди являє собою властивий тільки даній галузі комплекс засобів і способів впливу на суспільні відносини. Зазвичай основним є імперативний та диспозитивний способи реагування.

Галузевий метод нормативного регулювання соціального забезпечення являє собою певну комбінацію імперативного та диспозитивного способів регулювання. Метод права соціального забезпечення використовує обидва ці способи разом із застосуванням таких прийомів, як дозвіл, припис, заборона.

Специфіка методу права соціального забезпечення обумовлена також аліментарним характером зобов'язань у деяких правовідносинах. Соціальною аліментарністю називають спосіб надання державою всіх видів соціального забезпечення та обслуговування на справедливій основі безоплатно або на пільгових умовах, безеквівалентно з урахуванням певного зв'язку з працею чи іншою суспільно корисною діяльністю, але не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, без застосування договірних засад, в обсязі нормативного рівня прожиття із спеціальних фондів соціального забезпечення.

Ярошенко І.С. стверджує, що метод правового регулювання визнається другим критерієм розмежування галузей права. Кожна група відносин, що визначають предмет галузі права, вимагає специфічних засобів нормативно-правового регулювання, які реалізуються в методі. Методом права соціального забезпечення є поєднання кількох способів регулювання: влади й підпорядкування (один суб'єкт вимагає призначення певного виду соціального забезпечення, а другий – зобов'язаний його надати); юридичної рівності (жоден із суб'єктів не створює нових норм, а діє відповідно до актів, прийнятих уповноваженими органами); дозволу (право вибрати той чи інший вид соціального забезпечення); наказу (щодо платників податків); заборони

(забороняється використовувати кошти Пенсійного фонду України не за призначенням).

Метод права соціального забезпечення має свої особливості. Фізична особа як один із суб'єктів наділяється не тільки правоздатністю, а й правом вимагати надання конкретного виду забезпечення, а орган соціального захисту населення зобов'язаний надати його на умовах, установлених законом. Це основна схема поведінки учасників соціально-забезпечувальних відносин. Усі права й обов'язки суб'єктів правовідносин установлені законом і не можуть бути змінені угодою сторін.

Детально і глибоко проблеми методу права соціального забезпечення досліджував Сергій Миколайович Прилипко у своїй монографії «Проблеми теорії права соціального забезпечення», з якою студентам бажано ознайомитись при підготовці до семінарських занять. У ній викладені всі існуючі на той час концепції методу права соціального забезпечення та ставлення автора до тих чи інших точок зору як російських, так і українських учених.

Прилипко С.М. дійшов таких висновків щодо особливостей методу правового регулювання права соціального забезпечення:

1) поєднання централізованого, регіонального та локального регулювання при збереженні централізованого як основного способу і визначення того, що держава і в умовах запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним суб'єктом соціального забезпечення;

2) наявність нормативних та договірних засобів впливу, тобто особливе поєднання імперативних та диспозитивних елементів у правовому регулюванні;

3) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення (наявність у них значних повноважень), а також обумовленість виникнення, зміни і припинення цих правовідносин певними юридичними фактами – подіями (страховими чи соціальними випадками);

4) необхідність волевиявлення громадянина на реалізацію свого права на соціальне забезпечення і рішенням відповідного органу про надання громадянину цього права;

5) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення, наявність у них значних повноважень, відсутність субординації і підпорядкування по відношенню один до одного;

6) поєднання різноманітних джерел фінансування соціального забезпечення (за рахунок державного бюджету, обов'язкових страхових внесків, коштів органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших не заборонених державою джерел).

Р. І. Іванова розглядала метод як сукупність специфічних нормативних засобів впливу, «створюють скелет юридичного режиму галузі», М. Л. Захаров і Е. Г. Тучкова погоджуються з цією думкою, проте визначають метод права соціального забезпечення як сукупність прийомів і способів правового регулювання суспільних відносин по соціальному забезпеченню громадян, специфіка яких об'єктивно зумовлена розподільчим характером цих відносин. Дана сукупність, на їхню думку, охоплює як загально і міжгалузеві прийоми регулювання, так і прийоми, специфічні для даної галузі. Звісно ж, що зазначені

автори займають все ж досить суперечливу позицію бо «специфічні нормативні засоби» не можуть бути одночасно і загальноправовими і міжгалузевими.